

ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВНИХ ВАРІАНТІВ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТІВ

У статті йдеться про принципове розрізнення національних варіантів від територіальних діалектів. Вказуються їх основні диференціюючі фактори, обґрунтовується вживання термінів "національний варіант мови" та "національний варіант літературної мови". Увага акцентується на питанні своєрідності мови, в тому числі і літературної. Наведена таблиця соціолінгвістичних критеріїв розрізнення національних мовних варіантів та діалектів мови.

Проблема територіального і національно-державного варіювання полінаціональних плурицентричних мов за останні десятиліття перебуває в центрі уваги соціолінгвістів та варіантологів. Більшість відомих нам авторів погоджуються, що національні варіанти літературної мови варто відрізняти від так званих територіальних або регіональних варіантів, точніше кажучи від визначених сукупностей місцевих особливостей, які можуть розвиватися в будь-якій літературній мові, яка сформувалася на основі помітно відмінних між собою діалектів (як, наприклад, в німецькій або в італійській мовах), або в мові з досить обширною територією розповсюдження (російська мова, американський варіант англійської мови, іспанська мова в Мексиці чи Аргентині та ін.).

Метою статті є розгляд диференціюючих факторів національних варіантів мови та територіальних діалектів. Нерідко лінгвісти, які спеціально не досліджували процес формування національних варіантів однієї мови, схиляються до того, щоб трактувати їх як деякі регіональні мови або різновиди, оскільки насправді варіант завжди припускає наявність своєї території функціонування. Проте таке уявлення виявляється помилковим, оскільки територіальні різновиди мови виникають на основах, які принципово відрізняються від умов, в яких розвиваються національні варіанти мови. Хоча як національному варіанту, так і територіальним різновидам літературної мови властиве культивування місцевих (діалектних, ареальних) мовних особливостей, в національних варіантах ця місцева специфіка диференціюючих факторів є, як вище зазначено, лише одним із джерел розвитку, тоді як середовищем живлення для територіального варіанта служить саме місцевий (діалектний, ареальний) мовний матеріал. При цьому сукупність згаданих місцевих рис територіального варіанту, як правило, не володіє статусом складової частини кодифікованої норми, тобто має своєрідний субстратний характер, тоді як в національних варіантах подібна специфіка має нормативний характер. Принципова розбіжність між територіальними і національним варіантом полягає і в функціональному статусі цих різновидів, оскільки національний варіант виконує всі суспільні функції (засіб офіційного спілкування, діловодства, навчання в школі і т.і.), які належать літературній мові, в той час як територіальний різновид реалізується, як правило, в усному спілкуванні і може набувати стилістичного значення в художній літературі [1: 81].

На необхідність розрізнення національних варіантів мови від територіальних (регіональних) різновидів літературної мови справедливо звернув увагу австрійський германіст І. Райффенштайн. На початку своєї доповіді на читаннях в Марбурзькому університеті (ФРН), на які були запрошені дослідники мовних процесів в Австрії, Швейцарії, ФРН і НДР, І. Райффенштайн звернув увагу на те, що, якщо упорядники читань, запросивши доповідачів з подібною тематикою, хотіли б говорити про регіональні аспекти німецької літературної мови, то їм варто було б зробити докір в тому, що вони не включили в програму доповіді про розвиток німецької мови в нижньонімецькій мовній області, в Баварії або Баден-Вюртемберзі. Це не є випадковим опущенням, оскільки малося на увазі обговорити питання німецької літературної мови в чотирьох німецькомовних національно-державних спільнотах [2: 15].

Ведучи мову про національні варіанти, варто далі зазначити, що як і в національно-гомогенних (одна мова – одна нація) мовах, структура варіантів має власну ієрархію форм існування цієї мови. Передусім, разом з літературною мовою в межах національної території виділяються місцеві (територіальні) діалекти. Між цими полярними різновидами форм існування мови (літературною мовою і діалектами) виділяються, як правило, також проміжні утворення у вигляді різних форм побутово-розмовної мови. Так, в австрійському варіанті німецької мови, разом з літературною мовою (Hochsprache) і місцевими діалектами (Bauernmundarten), виділяються у сфері побутово-розмовних форм мови напівдіалекти (Stadtmundarten), територіальні побутово-розмовні мови (Verkehrsmundarten) і австрійська побутово-розмовна мова (österreichische Umgangssprache), тобто сукупна структура мови складається з п'яти основних мовних утворень [3: 18]; з іншого боку, в німецькомовній Швейцарії в структурі мови виділяються лише місцеві (кантональні) діалекти і літературна мова, а в функції міжкантонального (германо-швейцарського) засобу спілкування (побутово-розмовна мова) використовуються місцеві (алеманські) діалекти (Schwyzerdütsch), які деколи визначаються в якості національного діалекту ("Nationaldialekt" – R. Zimmer) або німецько-швейцарської побутово-розмовної мови

("deutschschweizerische Umgangssprache" – E. Strübin), оскільки всі ці алеманські діалекти однорідні і взаємозрозумілі в національних (німецько-швейцарських) межах. Таким чином, загалом п'ятичастинній структурі австрійської німецької мови може бути протиставлена двочастинна мовна структура німецькомовних швейцарців. Все це свідчить про те, що національний варіант формує власну соціофункціональну модель ("функціональну парадигму" – М. М. Гухман), тобто сукупність форм існування мови, в межах якої реалізуються мовні потреби даного соціуму (національного суспільства) у всіх життєвих ситуаціях. У цьому відношенні національний варіант нічим не відрізняється від окремої національної мови, яка, як відомо, окрім літературної мови включає в себе територіальні діалекти й інші форми наддіалектної мови (побутово-розмовні форми мови). Звідси, говорячи про національний вимір лише літературної мови, ми використовуємо визначення *національного варіанту літературної мови*; якщо ж мати на увазі сукупність форм, в яких існує мова даної нації (літературна мова, побутово-розмовні форми мови, діалекти), можна говорити про *національний варіант мови*.

Узагальнюючи характеристику істотних властивостей і ознак національних варіантів мови, варто зупинитися на питаннях своєрідності мови, в тому числі і літературної, яка обслуговує членів мовних спільнот (етнічні мовні групи), які компактно проживають в інонаціональних (іноземних) державах. Ці так звані острівні мови не наділені ідентичними з національним варіантом функціями і використовуються принципово в інших умовах (застосування в повсякденному житті рідного діалекту, вплив інонаціональної державної чи офіційної мови, ситуація субординативного білінгвізму). Своєрідність використання норми літературної мови, яка розвивається під впливом цих факторів, не відзначається стабільністю. В умовах відсутності власної кодифікації норми спостерігається орієнтація на основну ("метропольну") кодифіковану норму даної літературної мови [1: 83].

Рудольф Мур бачить різницю між національним варіантом і діалектом у статусі, який приписують окремим варіантам, це означає, що одна і та сама лінгвістична одиниця, в одній країні може мати "стандартний статус", а в іншій – винятково "регіональний статус" [4: 112]. Одним із прикладів є "Jänner", який поруч із "Januar" служить в Австрії стандартом, проте в Південній Німеччині є регіональним варіантом. Істотним, на його думку, є також те, що регіональні варіанти, які розглядаються неодноразово як "діалект" (не будучи ним насправді на основі частого вживання) належать до типових ознак національного варіанту. В Австрії на цій основі прийшли до великих відмінностей між повсякденно практикуваною мовною поведінкою і пропонованою публічною нормою. Це створює суттєве психічне і соціальне напруження і збентеження. Ця проблема може вирішитися лише тоді, коли на основі функціональної та комунікативно спрямованої дефініції виходити зі стандартної мови, що є (щонайменше в Австрії) двома стандартами: *стандарт внутрішній* для спілкування всередині країни і *стандарт зовнішній* для спілкування за кордоном.

Існують побоювання, що на основі цього феномену можна прийти до поділу мови, тобто до відокремлення окремих країн від загального мовного простору. Таке побоювання висловлюється частіше з приводу Австрії. На основі сучасних засобів масової комунікації, гігантських потоків товарів і туристів Рудольф Мур не бачить такої небезпеки. Радше можна спостерігати протилежність, а саме – поступове уподібнення і вирівнювання, при чому, звичайно, менші нації приймають (повинні приймати) більше від домінуючих націй, аніж навпаки.

Проте австрійський мовний варіант відзначається не лише використанням діалектизмів як стилістичних засобів, що є звичним явищем, але й має давню діалектну традицію. Врешті на протиположності діалектам стандартна мова (і її національний варіант – Е. Я. Варениця) є "носієм і передавачем культури, науки й політики, використовується в літературі, масмедіа, школах, університетах, у церкві, у всіх інших громадських сферах" [5: 18].

Узагальнюючи сказане, наведемо таблицю відмінностей між діалектом та національним варіантом мови [6].

Таблиця 1.

**Соціолінгвістичні критерії розрізнення національних мовних
варіантів та діалектів мови**

	Національний варіант	Діалект
Соціальний фактор	Слугування усьому "колективу зносин" – суверенній нації	Регіональне обмеження частковою комунікативною спільнотою
Відношення до норми	Літературне закріплення, кодифікація	Відхилення, оказіональне вживання в літературі
Форма реалізації	Усна й письмова	Переважно усна, розмовна

	Національний варіант	Діалект
Функції	Всеохоплююча суспільна поліфункціональність, набір функціональних стилів	Функціональна обмеженість
Відношення до стандартної мови	Ізоморфність, переважання інваріантних елементів	Перевага елементів-відмінностей
Структура	Літературна, розмовна мова, територіальні діалекти	Переважно розмовно-побутова мова

Отже, всеоб'ємність, поліфункціональність національного варіанту протистоїть монофункціональності діалектів [7: 42]. Таким чином, не варто ототожнювати національні мовні варіанти і територіальні діалекти лише за їх зовнішніми проявами – набором суто лінгвістичних специфічних рис і структурних відмінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Домашнев А. И. Основные черты полинациональных языков / А. И. Домашнев // Литература. Язык. Культура. – М. : Наука, 1986. – С. 74–96.
2. Reiffenstein I. Deutsch in Österreich / I. Reiffenstein // Tendenzen, Formen und Strukturen der deutschen Standardsprache nach 1945. – Marburg : Verlag W. Kohlhammer, 1983. – S. 15–27.
3. Hornung M. Besonderheiten der deutschen Hochsprache in Österreich / M. Hornung // Österreich. Geschichte und Literatur. – 1973. – H. 1. – S. 15–24.
4. Muhr R. Österreichisch-Bundesdeutsch-Schweizerisch. Zur Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache. (hrsg). Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen / R. Muhr. – Wien : Verlag Holder-Pichler-Tempsky, 1993. – S. 108–123.
5. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache : Sprachvarietäten / P. Braun. – Stuttgart / Berlin / Köln / Mainz : Verlag W. Kohlhammer, 1979. – 260 S.
6. Перковская И. Д. Дифференциальные признаки швейцарского варианта немецкого литературного языка (на материале швейцарской художественной литературы XIX – XX вв. и современной швейцарской прессы): автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / И. Д. Перковская. – М., 1972. – 28 с.
7. Остапович О. Я. Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Остапович Олег Ярославович. – К., 1999. – 207 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Варениця Э. Я. Национальный языковой вариант и территориальные диалекты.

В статье речь идет о принципиальном различии между национальными вариантами и диалектами. Указываются их главные дифференцирующие факторы, обосновывается употребление терминов "национальный вариант языка" и "национальный вариант литературного языка". Акцентируется вопрос о своеобразии языка, в том числе и литературного. Приведена таблица социолингвистических критериев различия национальных языковых вариантов и диалектов языка.

Varenytsya E. Y. The National Language Variant and Territorial Dialects.

The article deals with the principal difference between the national variants and dialects. The main differentiating factors are pointed out. The application of the terms "the national variant of the language" and "the national variant of the literary language" is motivated. The question about the originality of the language, including the literary is emphasized. The table of the sociolinguistic criteria of the difference between the national language variants and the dialects of the language is given.